

LAUREA
AMMATTIKORKEAKOULU
Yhdessä enemmän

Seksuaalikasvatusmateriaalin tuottaminen 15– 20-vuotiaille Sexpo-säätiön sarjakuvahankkeessa

Löfman, Varpu

2016 Laurea

LAUREA

AMMATTIKORKEAKOULU

Laurea-ammattikorkeakoulu

Yhdessä enemmän

Seksuaalikasvatusmateriaalin tuottaminen 15–20-vuotiaille Sexpo-
säätien sarjakuvahankkeessa

Varpu Löfman
Sosiaalialan koulutusohjelma
Opinnäytetyö
Marraskuu, 2016

Varpu Löfman

Seksuaalikasvatusmateriaalin tuottaminen 15–20-vuotiaille Sexpo-säätiön sarjakuvahankkeessa

Vuosi 2016 Sivumäärä 36

Tämä toiminnallinen opinnäytetyö on osa Sexpo-säätiön seksuaalikasvatushanketta, jonka tarkoituksena oli tuottaa 15-20-vuotiaille nuorille sarjakuvastrippejä, jotka käsittelevät erilaisia seksuaalisuuteen ja ihmissuhteisiin liittyviä aiheita. Opinnäytetyön produkti koostuu neljästä eri seksuaalikasvatustekstistä, jotka julkaistiin Sexpon verkkosivuilla yhdessä sarjakuvien kanssa.

Opinnäytetyön tavoittena oli tuottaa toimeksiantajan toiveita vastaavaa sekä kohderyhmää kiinnostavaa seksuaalikasvatusmateriaalia neljästä eri aiheesta: ihmissuhteiden monimuotoisuus, sukupuolen moninaisuus, anaaliseksi sekä suostumus ja seksistä neuvottelemine. Aiheet sarjakuviin ja materiaaliin olivat nousseet muun muassa Osmo Kontulan PoikaS-tutkimuksista ja Sexpon-nuorten nettineuvontaan tulleista kysymyksestä. Koko hankkeen tarkoituksena oli tuottaa sellaista materiaalia, joka painottaa seksuaalisuutta voimavarana ja ilon lähteenä eikä painotu vain riskienhallintaan kuten seksuaalikasvatus yleensä.

Opinnäytetyön teoreettinen viitekehystenä toimivat kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen periaatteet sekä seksuaalikasvatuksen standardit. Materiaalin kirjoittamisessa pyrittiin inklusiivisuuteen, aiheisiin liittyvien myyttien murtamiseen sekä nuorten seksuaalioikeuksien painottamiseen.

Kirjoitustyön lopputuloksena syntyi neljä tekstiä, joiden arviointiin osallistui kohderyhmään kuuluvia nuoria. Nuorten rooli projektissa oli myös pohtia miten projektia voisi jatkossa kehittää. Opinnäytetyön merkittävin saavutus olikin tuoda osallistavat menetelmät osaksi Sexpo-säätiön toimintaa: opinnäytetyöprojektin jälkeen nuoret tulivat mukaan sarjakuvahankkeen seuraavaan vaiheeseen jo sarjakuvien suunnittelusta lähtien.

Varpu Löfman

Producing sexual education material for 15 to 20 year olds in the Sexpo foundation's comics project

Year	2016	Pages	36
------	------	-------	----

This thesis is a part of Sexpo Foundation's sexual education project. The project consists of four comic strips and a website containing both the comics as well as further sexual education material about the topics of the comics. The product of this thesis is the four sexual education texts accompanying the comics on the Sexpo website.

The aim of this thesis was to produce sexual education material that both appeals to the target group as well as fulfills the wishes of the worklife partner Sexpo. The topics of the comics and accompanying texts are diversity of relationships and gender, anal sex and negotiating about sex and consent. These topics were chosen based on eg the studies of Osmo Kontula about the ideal young boys have about sexual education. The idea was to produce sexual education that emphasizes that sex can function both as a source of empowerment as well as pleasure rather than focus on the risks of STDs and pregnancy.

The theoretical basis of the thesis is derived from the idea of holistic sexuality education and the standard of sexual education. The materials were written in a way that emphasizes sexual rights of young people. They aim to be inclusive and to break some of the myths concerning the topics of the comics.

The product of the thesis was evaluated in collaboration with a group of young people who were a part of the target group. They also took part in developing the project further: in the second part of the comics project, they were part of the team from the very start. The greatest achievement of this thesis was the way in which it managed to bring participatory methods into the work that the Sexpo foundation does.

Keywords: comics, holistic sexuality education, participation, sexual education, Sexpo foundation, sexual rights, youth

Sisällys

1	Johdanto.....	6
2	Sarjakuvahankkeen tausta ja tavoitteet	7
	2.1 Hankkeen tausta.....	7
	2.2 Hankkeen tavoitteet ja kehittämistarpeet	8
3	Opinnäytetyön tavoitteet.....	9
4	Tietoperusta	10
	4.1 Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus	10
	4.2 Osallisuus	11
	4.3 Seksuaalisuuden ja sukupuolen monimuotoisuus	11
	4.4 Seksuaalioikeudet	12
	4.5 Tuotoksen tietoperusta	13
5	Toteutus	13
	5.1 Aikataulu.....	14
	5.2 Kirjoitusprosessin kuvaus	15
6	Arviointi.....	20
	6.1 Osallistavan arvioinnin tulokset	22
	6.2 Kehitysehdotukset ja osallisuuden jalkauttaminen Sexpoon	24
7	Pohdinta	25
	Lähteet	29
	Taulukot	31
	Liitteet.....	32

1 Johdanto

Virallista, kaikille yhteistä seksuaalikasvatusta lapsille ja nuorille tuottaa Suomessa lähinnä koulu: alakoulussa käydään läpi ihmisen lisääntyminen ja murrosikä ja yläkoulussa keskitytään lisääntymisterveyteen, raskauden ja sukupuoliteitse tarttuvien tautien ehkäisyyn (Bildjuschkin sivu 3). Ihmisen seksuaalisuus on kuitenkin ilmiönä paljon laajempi kuin virallisen seksuaalikasvatuksen perusteella voisi päätellä: se käsittää monimuotoisia sukupuoli- ja seksuaali-identiteettejä, erilaisia mieltymyksiä ja seksitapoja sekä vaihtelevia vuorovaikutustilanteita. Lisääntymiseen tähtäävä yhdyntä ja sitä painottava seksuaalikasvatus ei anna kokonaiskuvaa siitä, millaisia seksuaalisuuteen liittyviä tilanteita nuoret joutuvat ja saavat elämänsä aikana kohdata.

Sexpo-säätiö on vuodesta 1969 asti toiminut seksuaalisuuden asiantuntijajärjestö. Säätiö tekee työtä seksuaalisen hyvinvoinnin edistämiseksi tarjoamalla palveluita ja kouluttamalla ammattilaisia sekä tekemällä yhteiskunnallista vaikuttamistyötä. Nuorille Sexpo tarjoaa esimerkiksi ilmaista seksuaalineuvontaa verkossa. (Sexpo 2016.) Neuvontapalveluun tulee vuosittain tuhansia kysymyksiä, jotka osoittavat että nuoret kaipaavat sellaista tietoa ja neuvontaa, jota koulun seksuaalikasvatus ei tarjoa. Tämä opinnäytetyö on osa Sexpo-säätiön seksuaalikasvatushanketta, jossa on pyritty vastaamaan joihinkin nuorten yleisimpiin kysymyksiin verkkosivustolla julkaistavien sarjakuvien ja niihin liittyvän syventävän materiaalin avulla.

Sexpon hankkeen ytimessä ovat sarjakuvataiteilija Maria Björklundin piirtämät sarjakuvastripit, jotka käsittelevät erilaisia sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä aiheita, joiden aiheet on ammennettu Sexpon nettineuvontaan tulleista kysymyksistä. Olin itse mukana hankkeessa sarjakuvien käsikirjoitusvaiheesta lähtien, mutta opinnäytetyöni varsinainen tuotos on neljään eri sarjakuvaan liittyvät syventävät seksuaalikasvatustekstit. Koska hankkeessa julkaistut sarjakuvat sekä niihin liittyvät tekstit liittyvät kuitenkin olennaisesti yhteen ja tekstien tarkoitus on jatkaa siitä mihin sarjakuvat jäivät, olen joutunut tässä opinnäytetyössä kommentoimaan myös sarjakuvien suunnitteluun ja käsikirjoittamiseen liittyviä valintoja.

Sexpo valikoitui luontevasti opinnäytetyöni yhteistyökumppaniksi, sillä olen itse valmistunut seksuaalineuvojaksi Sexpo-säätiön koulutuksesta vuonna 2011. Seksuaalineuvontakoulutus on seksologista ammatillista täydennyskoulutusta, joka on suunnattu sosiaali- ja terveystieteiden ammattilaisille (Seksologinen seura 2016). Sosionomiopintojeni aikana olen kuljettanut seksologista osaamista ja tietoa koko ajan mukana. Opinnäytetyöprojektini aikana minulle tarjoutui mahdollisuus hyödyntää kaikkea oppimaani hieman eri näkökulmasta: projektin aikana sain nähdä minkälaista osaamista sosionomi voi tuoda seksologian kentälle ja

nimenomaan Sexpon kaltaiseen asiantuntijajärjestöön. Sarjakuvahanke käynnistyi asiantuntijalähtöisesti Sexpon oman tiimin voimin, mutta projektin edetessä otimme aloitteestani hankkeeseen mukaan myös sarjakuvien kohderyhmään kuuluvia nuoria. Kuvailen tässä työssä myös tarkemmin tätä prosessia.

2 Sarjakuvahankkeen tausta ja tavoitteet

Koska tämä opinnäytetyö on kiinteä osa Sexpon sarjakuvahanketta, nousevat opinnäytetyön tavoitteet Sexpon hankkeen tavoitteista. Opinnäytetyöprosessin aikana syvennyin niihin tutkimuksiin, joista sarjakuvahanke sai alkusysäyksensä sekä perehdyin yleisemmin seksuaalikasvatukseen, jotta pystyisin toteuttamaan oman osuuteni ammattitaitoisesti.

2.1 Hankkeen tausta

Tulin itse mukaan hankkeeseen vuoden 2015 syksyllä. Tässä vaiheessa Sexpossa oli jo kartoitettu mahdollisia aiheita sarjakuville ja päätetty, että hankkeen ensimmäisessä vaiheessa toteutettaisiin sarjakuvat seuraavista aiheista: anaaliseksi, suostumus seksissä sekä kehojen ja halujen monimuotoisuus. Neljänneksi aiheeksi valittiin transsukupuolisuus, mutta hankkeen edetessä aiheeksi tarkentui seksuaalinen ja sukupuolinen itsemäärittely.

Päädyin ideoimaan sarjakuvien käsikirjoituksia tiimissä, johon kuului lisäksi Sexpon toiminnanjohtaja Tommi Paalanen, sarjakuvataiteilija Maria Björklund sekä vaihdellen muita Sexpon työntekijöitä. Mukana oli myös Sexpossa tutkijana toimiva tutkija ja seksuaalikasvattajaopiskelija Anni Ahtola.

Käsikirjoitustiimimme tehtyä alustavat käsikirjoitusluonnokset sarjakuvia varten, ne hyväksyttiin Sexpon henkilökunnalla ja säätiön hallituksella. Hyväksynnän tultua Björklund lähti piirtämään sarjakuvia. Tässä vaiheessa, vuoden 2016 alussa, lähdimme pohtimaan tiimin kanssa nettisivujen syventäviä tekstejä, jotka ovat varsinainen opinnäytetyöni tuotos. Käytännössä kävimme läpi jokaisen suunnittelemamme sarjakuvan aiheita, pohdimme millaisia kysymyksiä ne saattavat nuorissa herättää ja esimerkiksi millaisia myyttejä valittuihin aiheisiin liittyy. Näin saatiin kasaan alustavat ehdotukset siitä, minkälaista tietoa seksuaalikasvatusmateriaalien tulisi sisältää.

Oman osuuteni suunnitteluvaiheessa ajatus nuorten osallistamisesta hankkeeseen alkoi hahmottua ja ehdotin, että ottaisimme materiaalien tuottamiseen mukaan kohderyhmään kuuluvia nuoria. Sosiaaliala ja sosionomin työtehtävät ovat kehittymässä suutaan, jossa asiakkaiden ja kohderyhmien osallisuus sekä kokemusasiantuntijoiden hyödyntäminen palveluiden suunnittelussa ovat arkipäivää (Mäkinen, Raatikainen, Rahikka & Saarnio 2011, 199). Keskusteluissa Tommi Paalasan kanssa kävi ilmi, että trendi näkyy myös seksologian

kentällä, mutta Sexpossa haasteeseen ei oltu toistaiseksi tartuttu. Kohderyhmien äänen kuuleminen seksuaalikasvatusta toteutettaessa on kirjattu myös työni teorettisena viitekehysenä toimiviin seksuaalikasvatuksen standardeihin sekä kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen periaatteisiin (Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimisto ja BZgA 2010; Bildjuschkin 2015b). Ajatus osallistavia menetelmiä pilotoivasta seksuaalikasvatushankkeesta Sexpossa otettiin siis ilolla vastaan.

Ideaalitilanteessa nuoret olisivat olleet mukana jo sarjakuvien ideointivaiheesta alkaen, mutta kohderyhmän rekrytoiminen mukaan hankkeeseen osoittautua luultua haastavammaksi. Olin ensin yhteydessä Vamos Helsinkiin ja tämän jälkeen lukuisiin Sexpon sidosryhmiin (Setan nuortenryhmät, Toimintakeskus Happi, Autismisäätiö, Icehearts), joiden toiminnassa on mukana nuoria. Sarjakuvaverkkosivustolle oli kuitenkin sovittu jo julkaisupäivämäärä 4.5.2016, joten jouduimme etenemään, vaikka nuoria ei oltu tavoitettu. Lopulta mukaan lähti neljän 17-18-vuotiaan nuoren naisen ystäväporukka, joka tavoitettiin yhden Sexpon hallituksen jäsenen kautta. Koska hanke oli tässä vaiheessa edennyt jo pitkälle, ehdotin että nuoret tulisivat mukaan arvioimaan työmme tuloksia ja ideoimaan hankkeen jatkoa.

2.2 Hankkeen tavoitteet ja kehittämistarpeet

Koko Sexpon sarjakuvahankkeen tarkoituksena on tuottaa sellaista seksuaalikasvatusmateriaalia, joka nostaa esille myös sellaisia aiheita, joita virallinen seksuaalikasvatus ei kata. Tavoitteena on ollut tuottaa materiaalia jolla herätetään keskustelua nuorten omissa vertaisryhmissä ja tuodaan seksuaalikasvatukseen ja siihen liittyvään keskusteluun uudenlaisia avauksia ja sisältöjä.

Tarve uudentilaiselle seksuaalikasvatusmateriaalille hahmottuu, kun tarkastellaan Suomessa tehtyä tutkimusta lasten ja nuorten kokemuksista seksuaalikasvatuksesta. Tutkimusprofessori Osmo Kontula on kartoittanut erityisesti poikien ajatuksia ja toiveita koulun seksuaalikasvatukseen liittyen PoikaS-tutkimushankkeessa. Tutkimusten tuloksista käy ilmi, että seksuaalisuus on poikia kiinnostava ja uteliaisuutta herättävä aihe, mutta koulun seksuaalikasvatus ei kuitenkaan tutkimuksen valossa onnistu olemaan poikien mielestä kiinnostavaa. He kokevat kouluissa annettavan seksuaalikasvatuksen keskittyvän aina samoihin asioihin kuten seksuaaliterveyteen ja raskauden ehkäisyyn. Pojat toivovat, että seksuaalikasvatuksessa annettaisiin myös yksityiskohtaisempaa ja seikkaperäisempää tietoa varsinaisesta seksuaalisesta toiminnasta. He ihmettelevät miksi kasvattajat keskittyvät pelottelemaan ja muistuttamaan seksiin liittyvistä riskeistä, mutta unohtavat mainita, että seksistä saa nauttia ja seksuaalisuus voi olla positiivinen voimavara ihmisen elämässä. (Halonen, Reyes & Kontula 2014, 11–16.) Tarve seksuaalisuuden nautinnollisuutta ja sen tuottamaa hyvinvointia painottavalle seksuaalikasvatusmateriaalille on siis Kontulan tutkimusten valossa olemassa. Tämä ajatus on kulkenut koko ajan mukana sekä sarjakuvien

suunnitteluvaiheessa että omassa osuudessani, syventävien materiaalien kirjoittamisvaiheessa.

Mediatutkija Sanna Spisak on puolestaan kartoittanut lasten ja nuorten kokemuksia pornografisesta materiaalista. Hänen tutkimuksensa tulosten perusteella näyttäisi siltä, että nuoret eivät koe pornoa itsessään haitalliseksi vaan negatiiviset kokemukset pornosta liittyvät enemmänkin siihen liittyvään aikuisten riskipuheeseen ja epämääräiseen varoitteeseen pornon haitoista (Spisak 2016, 16). Spisak peräänkuuluttaa tutkimustensa perusteella nuorten osallistamista ja heidän äänensä kuulemista seksuaalikasvatuksen suunnittelussa niin että se vastaisi heidän todellista kokemustaan seksuaalisuuteen liittyvistä teemoista (Spisak 2016, 134). Vaikka seksiin liittyy toki riskejä, on sarjakuvissa ja niihin liittyvissä materiaaleissa haluttu varoitteiden sijasta antaa ohjeita turvalliseen toimintaan ja välineitä omien rajojen vetämiseen.

Kontulan ja Spisakin tutkimusten havainnot ovat linjassa myös Tuija Rinkisen Väestöliiton nuorten nettineuvontaan tulleiden kysymysten pohjalta tekemän väitöstutkimuksen löydösten kanssa: hänen tulostensa perusteella nuoria askarrutti ennen kaikkea seksuaaliseen toimintaan liittyvät kysymykset sekä mieheksi ja naiseksi kasvaminen. Nuoret toivoivat seksuaalikasvatukselta juurikin seikkaperäisyyttä ja asioiden käsittelyä avoimesti ja suoraan. (Rinkinen 2012, 18.) Sarjakuvahankkeessa tuotetussa materiaalissa onkin pyritty avoimuuteen, rehellisyyteen ja tietynlaiseen eksplisiittisyyteen.

3 Opinnäytetyön tavoitteet

Opinnäytetyöni tarkoituksena oli tuottaa Sexpon sarjakuvahankkeen verkkosivuille seksuaalikasvatusmateriaalia, joka antaa lisää tietoa ja välineitä käsitellä sarjakuvista nousseita teemoja.

Tavoitteena oli tuottaa seksuaalikasvatusmateriaalia, joka puhuttelee kohderyhmää eli 15-20-vuotiaita nuoria ja vastaa toimeksiantajan toiveisiin ja siten koko hankkeen kokonaistavoitteisiin. Toimeksiantajan puolelta materiaalin odotettiin siis ottavan huomioon seksuaalisen ja sukupuolisen moninaisuuden, antavan positiivista kuvaa seksuaalisuudesta voimavarana sekä tarjoavan kohderyhmälle seikkaperäistä tietoa sarjakuvien aiheista sekä välineitä kohdata erilaisia seksiin liittyviä tilanteita.

Tarkemmat toiveet jokaista sarjakuvaa koskevan materiaalin sisällöistä määriteltiin alustavasti suunnittelupalaverissa 16.2.2016. Nämä toiveet ohjasivat kirjoitusprosessin alkuun, mutta sisällöt ja toiveet niiden suhteen elivät koko projektin ajan. Raportoin opinnäytetyön toteutuksen kuvauksessa siitä miten kirjoittaminen ja sisältöihin liittyvät valinnat on tehty.

Opinnäytetyöprojektini aikana oppimistavoitteenani oli yhdistää aikaisempaa seksologista osaamistani sosionomiopinnoissani hankkimiin taitoihin ja tietoihin. Työskentelyn aikana pyrin toimimaan Sexpon moniammatillisessa tiimissä niin, että tuon esille osaamistani nimenomaan sosionomina.

4 Tietoperusta

Opinnäytetyön tietoperusta pohjautuu pääasiallisesti WHO:n seksuaalikasvatuksen standardeissa määriteltyyn kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen käsitteeseen niin, että pyrkimys kokonaisvaltaisuuteen on ohjannut opinnäytetyöprojektin tuotoksena syntyneiden seksuaalikasvatusmateriaalien kirjoitusprosessia. Sosiaalialan teorioista keskeisenä teoreettisena viitekehyksenä on osallisuuteen liittyvät teoriat.

4.1 Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus

Seksuaalikasvatus jaetaan yleisesti seksuaalivalistukseen, seksuaaliopetukseen ja seksuaalineuvontaan. Näistä Sexpon sarjakuvahanke on lähinnä valistusta, sillä se on – määritelmän mukaisesti – joukkoviestinnän avulla tapahtuvaa seksuaalisuuteen liittyvien asioiden käsittelyä (Rinkinen 2012, 36).

Kokonaisvaltaisessa seksuaalikasvatuksessa seksuaalisuutta lähestytään voimavarana ja kasvatuksen tarkoituksena on opettaa kasvatettaville taitoja, joiden avulla he voivat tehdä itse valistuneita päätöksiä omaan seksuaalisuuteensa liittyen (THL, WHO & BZgA 2010, 13). Kasvattaja ei siis anna ohjeita ja kerro millaista on oikeanlainen seksuaalisuus tai norminmukainen seksuaalinen kehitys: sen sijaan seksuaalikasvattaja pikemminkin kysyy kasvatettavalta kysymyksiä ja antaa tarvittaessa välineitä ja tietoa vastausten etsimiseen (Bildjuschkin 2015a, 4; Paalanen & Kontinen 2015, 61). Tarkoitus on, että kasvatuksen avulla saatujen välineiden avulla kasvajan on mahdollista selviytyä elämässä vastaan tulevista seksuaalisuuteen liittyvistä käytännön tilanteista (Paalanen & Kontinen 2015, 58).

Tässä kohdin kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen näkökulma seksuaalikasvatukseen yhtyy sosiaalipedagogisen ajattelun kanssa: tavoitteena on valtaistaa ihmiset yhteiskunnan täysivaltaisiksi jäseniksi antamalla valmiita vastauksia tai kertomalla suoraan mikä on oikea tapa toimia. Molemmat näkökulmat painottavat sitä, että ihminen itse huomaa ympärillään olevia epäkohtia ja pyrkii toimimaan niiden korjaamiseksi. (Mäkinen et al 2011, 109.) Vaikka seksuaalisuuden ajatellaan ajatellaan usein olevan hyvin yksityinen ja henkilökohtainen asia,

on selvää että sitä ohjaavat tiukasti yhteiskunnalliset ja kulttuuriset normit ja odotukset. Seksuaalikasvatus lähtee ajatuksesta, että “(l)apsella ja nuorella on oikeus kasvaa oman identiteetin mukaiseen sukupuoleen ja seksuaalisuuteen” (Vilka 2010, 131), mutta joskus tämä edellyttää kamppailua normeja vastaan.

Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus tähtääkin ennakkoluulojen vähentämiseen ja avoimen, monimuotoisuutta ymmärtävän arvopohjan syntymiseen (Väestöliitto 2016b; Terveiden ja hyvinvoinnin laitos ym. 2010, 20). Kun seksuaalisuuteen liittyviä aiheita tarkastellaan monipuolisesti, erilaisista näkökulmista, voidaan lievittää seksuaalisuutta koskevia pelkoja ja ennakkoluuloja ja purkaa näistä kumpuavia seksuaalisuutta koskevia myyttejä (Paalanen & Kontinen 2015, 58).

4.2 Osallisuus

Yksi opinnäytteen keskeisistä käsitteistä on osallisuus ja osallistaminen. Tässä työssä osallisuudella viitataan nuorten mahdollisuuteen vaikuttaa itseään koskeviin asioihin ja saada mielipiteensä kuuluksi heitä koskevissa asioissa (Mannerheimin lastensuojeluliitto 2008, 6; Nivala & Rynnänen 2013, 12 – 14). Projektissa osallisuutta pyritään edistämään kokoamalla nuorten asiantuntijaryhmä tai kokemusasiantuntijoita kommentoimaan materiaalia. Toisaalta koko projektin tarve ja tavoitteet ovat nousseet tutkimuksista, joissa on kartoitettu nuorten omia näkemyksiä seksuaalikasvatuksesta ja siitä millaista sen tulisi olla: nuorten ääni ja toiveet on pyritty siis ottamaan huomioon myös niissä projektin vaiheissa, jotka on toteutettu asiantuntijalähtöisesti.

Osallisuuden määritelmään sosiaalityön kontekstissa on usein liitetty myös ajatus syrjäytymisen ehkäisemisestä (Nivala & Rynnänen 2013, 13). Koska tuottamani seksuaalikasvatusmateriaalin yksi keskeinen tavoite on tukea myös tällaisia nuoria, joiden kokemus jää normatiivisen seksuaalikasvatuksen ulkopuolelle ja joiden riski joutua syrjityksi on kasvanut, näen että materiaali voi onnistuessaan lisätä myös sellaista osallisuutta, joka käsitetään yhteiskunnallisen osattomuuden vastakohtaksi.

4.3 Seksuaalisuuden ja sukupuolen monimuotoisuus

Puhuessani seksuaalisuudesta tässä opinnäytetyössä, käsitän sen mahdollisimman laajasti seuraavan määritelmän mukaisesti:

”Seksuaalisuus on keskeinen osa ihmisyyttä kaikissa elämän vaiheissa, ja se käsittää sukupuolen, sukupuoli-identiteetin ja sukupuoliroolit, seksuaalisen suuntautumisen, erotiikan, mielihyvän, seksuaalisuhteet ja lisääntymisen. Seksuaalisia kokemuksia ja seksuaalisuuden ilmenemismuotoja ovat ajatukset,

fantasiat, halut, uskomukset, asenteet, käyttäytyminen, seksuaalisuuden harjoittaminen, roolit ja suhteet. Vaikka seksuaalisuus voi pitää sisällään kaikki nämä ulottuvuudet, ihminen ei aina koe tai ilmennä niitä kaikkia. Biologiset, psykologiset, sosiaaliset, taloudelliset, poliittiset, eettiset, lailliset, historialliset, uskonnolliset ja hengelliset tekijät vaikuttavat vuorovaikutuksessa seksuaalisuuteen. (Terveystieteiden tutkimuskeskus ym. 2010.)”

Seksuaalikasvatuksessa seksuaalisuutta hahmotetaan usein seksuaalisen suuntautumisen kautta (Bildjuschkin 2015a, 10). Seksuaalisuuden monimuotoisuus käsitteenä jumiutuu arkipuheessa usein tälle homo/-bi-/hetero-akselille. Tässä työssä seksuaalisella monimuotoisuudella viitataan kuitenkin myös toiminnan ja mieltymysten tasolle: ihmisen seksuaalinen minä muodostuu koetusta identiteetistä, seksuaalisista mieltymyksistä ja haluista sekä seksuaalisesta toiminnasta. Tämä seksuaalisuuden monimuotoisuuden määritelmä nousee edellä viitatussa WHO:n seksuaalisuuden määritelmästä.

Myös sukupuoli käsitetään tässä työssä mahdollisimman laajasti: puhuessani sukupuolesta pyrin siihen, että se kattaa kaikki mahdolliset sukupuolikokemukset. Sukupuolella on sekä sosiaalisia että biologisia ulottuvuuksia (Vilkkä 2010, 21), mutta lisäksi sukupuolella on kolmas ulottuvuus, jota Hanna Vilkkä kutsuu teoksessaan Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen ”aistiseksi sukupuoleksi”. Tämä tarkoittaa ihmisen omaa kokemusta itsestään sukupuolisena tai sukupuolettomana olentona. (Vilkkä 2010, 24–25.) Koska sarjakuvaprojektin yksi keskeisistä teemoista on oikeus seksuaaliseen ja sukupuoliseen itsemäärittelyyn, pyrin materiaaleja kirjoittaessani ottamaan huomioon jokaisen ihmisen ainutlaatuisen kokemuksen omasta sukupuolestaan.

4.4 Seksuaalioikeudet

Opinnäytetyöprojektiani ohjasivat myös Sexpo-säätiön toiminnan periaatteet: keskeistä säätiön toiminnassa on ”seksuaalisen vapauden, tasa-arvon ja seksuaalioikeuksien toteutuminen” sekä avoimen ja myönteisen seksuaalikulttuurin rakentaminen. Sexpo on sitoutunut noudattamaan ja edistämään toiminnassaan seksuaalioikeuksien toteutumista. (Sexpo 2016.)

World Association of Healthin (WHO) määritteli seksuaalioikeudet julistuksessaan vuonna 2002. World Association for Sexual Healthin (WAS) on tarkastanut ja päivittänyt julistuksen 2014. Julistukseen kirjattujen oikeuksien katsotaan yleisesti kuuluvan ihmisoikeuksiin, jotka koskevat kaikkia ihmisiä yhtä lailla. Niiden tulisi ohjata kaikkea seksuaalisuuteen liittyvää työtä. (World Association for Sexual Health 2014.) Opinnäytetyöni tarpeen määrittelyn kannalta keskeisiä ovat etenkin julistuksen kohdat 9. ja 10.: nämä artiklat määrittelevät

seksuaalioikeuksiksi oikeuden seksuaalisuutta koskevaan tieteellisesti perusteltuun tietoon sekä oikeuden monipuoliseen seksuaalikasvatukseen ja valistukseen (World Association for Sexual Health 2014).

4.5 Tuotoksen tietoperusta

Opinnäytetyön tuotos koostuu neljää hyvin erilaista aihetta käsittelevästä seksuaalikasvatustekstistä. Näiden tekstien tiedolliset sisällöt perustuvat seksologian alan tutkimuksiin ja luotettaviin lähteisiin. Tekstien kirjoittamisvaiheessa hyödyntämäni tietopohjaa esittelen tarkemmin seuraavassa, toteutusta kuvailevan luvun alaluvussa Kirjoitusprosessin kuvaus.

5 Toteutus

Opinnäytetyön tuotos koostuu neljään eri sarjakuvaan liittyvistä seksuaalikasvatustekstistä. Sekä sarjakuvastripit että tekstit ovat liitteinä tässä opinnäytetyössä (ks. Liitteet 1-4). Seuraavaksi esittelen tarkemmin jokaisen tekstin kirjoitusprosessia ja siihen liittyviä valintoja. Tämän jälkeen palaan vielä nuorten kanssa tehdyn arvioinnin toteutuksen kuvailuun.

Sarjakuva on esittämisen tapa, joka yhdistää kaksi viestimisen tapaa: se välittää infomaatiota sekä kielellisesti että kuvan avulla, sekä näiden välisen jännitteen avulla (Herkman 1998, 26). Sarjakuvapiirtäjä ja -tutkija Scott McCloud korostaa että kuinka sarjakuvan kieli on vahva juuri siksi, että se kykenee esittämään monimutkaisia asioita pelkistämisen avulla (McCloud 1994, 42–46). Ei voi kuitenkaan sanoa, että sarjakuva välittäisi jonkin yksiselitteisen viestin (Herkman 1998, 25): sarjakuvan tulkinta riippuu kontekstista ja siitä positiosta, josta lukija sitä katselee ja sen kertomaa tarinaa tulkitsee (Herkman 1998, 22). Emme siis voineet lähteä siitä oletuksesta, että projektin sarjakuvat olisi mahdollista lukea yhdellä ainoalla oikealla tavalla.

Syventäviä materiaaleja suunniteltaessa meidän tuli ottaa tämä monitulkintaisuus huomioon, sekä pohtia millaisia viestejä sarjakuva kenties välittää – ei olisi ollut tarkoituksenmukaista esimerkiksi toistaa teksteissä asioita, jotka kuvat jo kertovat. Ideana oli että syventävät tekstit tuovat jotain lisää sarjakuvien välittämiin viesteihin. Hyödynsimme siis sekä kuvaa että tekstiä näkökulmien esiin tuomisessa: hyvänä esimerkkinä toimii Kiehtova kakkonen - sarjakuvan toisessa ruudussa ajatuskuplassa oleva uloste. Yksi kuva viestii paljon niistä peloista ja ajatuksista, joita anaaliseksiin liittyy ja joita halusimme koko projektilla kyseenalaistaa.

Kirjoitin opinnäytetyöni tekstejä seksuaalineuvojana mutta myös tulevana sosionomina. Perehtyessäni ennen kirjoittamisen aloittamista kokonaisvaltaiseen seksuaalikasvatukseen huomasin, että pystyn hyvin sitoutumaan niihin juuri sosionomina: hyvä seksuaalikasvatus lähtee siitä, että seksuaalikasvattaja on tietoinen omista seksuaalisuuteen liittyvistä arvoista ja asenteistaan. Myös sosiaalialan asiakastyö edellyttää hyviä itsereflektiotaitoja ja oman arvopohjan ja ihmiskäsityksen tiedostamista (Viinamäki 2010, 18). Kaikkea sivustolle tuotetun materiaalin laatimista ohjasi oikeus seksuaaliseen ja sukupuoliseen itsemäärättelyyn sekä käsitys siitä, että seksuaalisuus on hyvinvoinnin lähde.

5.1 Aikataulu

Ajallisesti opinnäytetyöprojekti alkoi omalta osaltani syksyllä 2015, kun liityin sarjakuvien suunnittelutiimiin: vaikka sarjakuvien suunnittelu on rajattu pois opinnäytetyöstäni, alkoi projektini aiheena olevien materiaalien suunnittelu yhtä aikaa sarjakuvien suunnittelun kanssa.

Kun sarjakuvien käsikirjoitukset olivat valmiit ja syventävien materiaalien aiheet alustavasti sovittu, lähdin tutustumaan aiheita käsittelevään lähdekirjallisuuteen sekä yleisemmin seksuaalikasvatuksen teoriaan. Ensimmäiset versiot teksteistä syntyivät alkukevästä 2016. Ne kävivät läpi kommentointikierroksen Tommi Paalasella ja Anni Ahtolalla ja näiden kommenttien perusteella kirjoitin lopulliset tekstit sivuston julkaisupäivään mennessä. Viimeiset versiot hyväksyttiin sekä Tommi Paalasella että Sexpon viestintävastaava Tiina Vilposella ennen julkaisua.

Valmiit tekstit sekä sarjakuvat julkaistiin 4.5.2016 Sexpo-säätiön sarjakuvahankkeen nettisivuilla osoitteessa www.sexpo.fi/sarjikset (luettu 4.11.2016). Julkistamistilaisuus pidettiin Helsingissä, Kirjasto 10:ssä samana päivänä. Tämä oli ensimmäinen kerta kun, tapasin arviointitiimimme nuoret kasvatustien. Nuoret saivat tilaisuudessa kertoa ensivaikutelmiaan sivustosta omissa puheenvuoroissaan. Sovimme tässä yhteydessä myös, että he tulevat käymään Sexpon toimistolla ja käymme materiaalin arviointia tarkemmin läpi.

Koko opinnäytetyöprojektin aikataulu esitellään seuraavassa taulukossa.

Aika	Vaiheen nimi	Toimenpiteet
Syksy 2015	Sarjakuvien suunnittelu	<ul style="list-style-type: none"> Osallistuminen suunnittelupalaveriin
Tammikuu - Helmikuu	Toteutussuunnitelma ja nuorten etsiminen	<ul style="list-style-type: none"> Toteutussuunnitelman kirjoittaminen

2016		<ul style="list-style-type: none"> • Materiaalin suunnittelupalaveri Sexpolla • Yhteydenotot mahdollisiin yhteistyökumppaneihin: Vamos, Seta, Happi, Icehearts
Maaliskuu 2016	Ensimmäisten versioiden kirjoittaminen	<ul style="list-style-type: none"> • Ensimmäisten versioiden deadline 20.3. • Kommentit Tommi Paalaselta ja Anni Ahtolalta
Huhtikuu 2016	Materiaalien kirjoittaminen ja nettisivujen rakenteen suunnittelu	<ul style="list-style-type: none"> • Teknisen toteutuksen suunnitteluun osallistuminen • Toiset versiot 21.4. mennessä
Toukokuu 2016	Materiaalin viimeistely ja julkaisu 4.5. Materiaalin arviointi nuorten kanssa toukokuun loppuun mennessä	<ul style="list-style-type: none"> • Materiaalien viimeistely • Julkaisutilaisuus 4.5. • Arviointitapaaminen nuorten kanssa

Taulukko 2 Aikataulu

5.2 Kirjoitusprosessin kuvaus

Kirjoittamani seksuaalikasvatusmateriaalin painotus on luvan antamisessa, sarjakuvien aiheisiin liittyvien myyttien murtamisessa, vastuullisten päätösten tekemistä auttavien taitojen edistämisessä ja kriittisessä ajattelussa kokonaisvaltaisten seksuaalikasvatuksen yleisten tavoitteiden mukaisesti (Paalanen & Kontinen 2015, 60).

Sekä Rinkisen että Kontulan tutkimuksissa nousseisiin toiveisiin konkreettisesta ja seikkaperäisestä tiedosta vastataan antamalla selkeitä, suoria ohjeita turvalliseen ja vastuulliseen toimintaan. Tavoitteena on kuitenkin ollut ilmaista ohjeet niin, että ne eivät luo suorituspainetta: ohjeissa korostetaan, että mokailu on sallittua ja tutustuminen itseen ja muihin vie aikaa (Kontula (toim.) 2012, 16). Jokaiseen seksuaalikasvatustekstiin liittyi lisäksi erilaisia haasteita ja valintoja joita esittelen seuraavaksi.

Anaaliseksi: “Kiehtova kakkonen”

Anaaliseksiä käsittelevä teksti lähti siitä ajatuksesta, että siinä voitaisiin käsitellä esimerkiksi erilaisia seksitapoja ja niiden liittymistä sukupuoliolotuksiin ja vahvistaa näin sarjakuvan

viestiä: sarjakuvassa leikitellään sillä ajatuksella, että heterosuhteessa anaaliseksiä toivova osapuoli on aina mies, joka toimii penetroivana osapuolena.

Brittiläisten nuorten anaaliseksiätapoja tutkineiden Marstonin ja Lewisin tutkimukseen osallistuneet nuoret raportoivat, että anaaliseksiäkokemus on usein vastaanottavalle osapuolelle kivulias. Tämä johtaa pelkoihin ja anaaliseksiä välttelyyn ensimmäisten kokeilujen jälkeen. Tutkijoiden johtopäätös ei ollut, että nuorten anaaliseksiäkokeilut tulisi kieltää, vaan että nuoret tarvitsevat akuutisti tietoa oikeanlaisista anaaliseksiätekniikoista sekä siitä, että seksin tulee olla miellyttävä kokemus kaikille eikä siihen tule painostaa ketään. (Marston & Lewis 2014.) Materiaalin tavoite onkin antaa ohjeita epämiellyttävien kokemusten välttämiseksi ja näin lievittää anaaliseksiäin liittyviä pelkoja. Tektissä puretaan myyttiä siitä, että anaaliseksiä olisi vaarallista tai likaista, ja painotetaan rauhallisesti etenemistä ja huolellista valmistautumista.

Materiaaliin sisällytettiin myös konkreettisia ohjeita turvallisuuskysymysten huomioimiseen, oikeanlaisen ehkäisyn ja liukuvoiteen valintaan. Käytännön kysymysten ratkaisussa tukeuduttiin pitkälti HIV-tukikeskuksen kokoamaan kattavaan oppaaseen ”Opas miehille joilla on seksiä miesten kanssa” (HIV-tukikeskus 2015). Lisäksi tekstiin tehtiin linkki Sexpon sivustolla julkaistuun kattavampaan artikkeliin anaaliseksiästä.

Sarjakuvastripissä suhtaudutaan anaaliseksiäin innostuneesti ja annetaan siihen lupa. Pohdimme sarjakuvaa suunnitellessamme sitä oletusta, että tiedon jakaminen erilaisista seksiiin ja seksiiätapoihin liittyvistä vaihtoehdoista nähdään usein kannustamisena tietynlaisen seksuaalisen identiteetin valitsemiseen tai tiettyihin tekoihin ryhtymiseen (Vilka 2010, 131) ja siten materiaalin esittäminen ongelmallisena. Tämä pelko vääränlaisen materiaalin esittämisestä seksuaalikasvatuksen yhteydessä sulkee kuitenkin ulos niitä nuoria, jotka ovat erilaisissa marginaaleissa: jos seksuaalikasvatusmateriaalissa varsinaisen seksuaalisen toiminnan kuvaus sisältää ainoastaan esimerkkejä heteroseksuaalisesta yhdynnästä, se unohtaa nuoret, joilla ei sukupuoliensa, mieltymystensä tai muiden ominaisuuksiensa puolesta ole edes mahdollisuutta heteroyhdynnästä.

Ei riitä, että seksuaalikasvatusmateriaali antaa luvan ei-normatiiviseen identiteettiin kasvamiseen – sen pitää myös antaa lupa seksuaaliseen toimintaan. Koska strippi itsessään luo positiivisen ja kannustavan kuvan anaaliseksiästä, halusimme materiaalissa vastapainoksi painottaa viestiä siitä, että mitään seksiiätapaa ei kuitenkaan tarvitse kokeilla, jos se ei tunnu ajatuksena hyvältä.

Tekstin ensimmäisessä versiossa luki ”Anaaliseksiäissä kannattaakin edetä hitaasti, omia ja kumppanin tuntemuksia kuunnellen.” Korjasimme kuitenkin lopulta sanan hitaasti sanaksi

rauhallisesti. Koimme, että rauhallinen kuvaa paremmin sitä, että prosessille on hyvä ottaa sen vaatima aika, mutta jos tuntuu hyvältä, hidastaminen ei ole välttämätöntä. Tämä esimerkki kuvaa hyvin kirjoitusprosessia: jokaisen sanan mahdollisia tulkintoja tai merkityksiä tuli arvioitua monelta eri kantilta.

Kirjoitusprosessin aikana pohdittiin myös minkälaisia neuvoja annettaisiin puhdistautumiseen ja valmistautumiseen – turvallisin tapa suorittaa perähuuhtelu on suolihuuhtelupussien ja suolaliuoksen käyttäminen. Mutta kuinka moni nuori lähtee todellisuudessa apteekkiin ostamaan suolihuuhteluvälineitä ennen anaaliseksiä? Oikein toteutettuna myös suihkuhuuhtelu on toimiva ratkaisu. Tässä kohtaa jouduimme pohtimaan paljon ideaalimaailman ja todellisuuden eroja. Pitääkö seksuaalikasvattajan pitäytyä ideaalivaihtoehtojen tarjoamisessa vai antaa kuva siitä todellisuudesta, jossa ihmiset oikeasti elävät?

Seksistä neuvottelemisen: “Lupa leikkiä”

Ennen materiaaliin kirjoittamista tekstin otsikkona ja aiheena oli suostumus. Sarjakuvassa suostumus liittyy parisuhteen kontekstissa tapahtuviin seksuaalisiin neuvotteluihin. Sarjakuva välittää viestiä siitä, että aikaisemmin annettu suostumus ei tarkoita, että se olisi voimassa jatkossakin. Ein voi sanoa myös kun seksi on jo aloitettu – tämän halusin kirjoittaa auki myös nettisivujen materiaaliin.

Toisaalta sarjakuva pyrkii avaamaan suostumuksen käsitettä niin, että se ei typisty pelkäksi seksistä kieltäytymiseksi. Sarjakuva painottaa kommunikointia: sitä, että jos yksi tapa harrastaa seksiä ei tunnu hyvältä juuri sillä hetkellä, voi löytyä jokin toinen tapa olla yhdessä.

Sarjakuvan ja materiaalin tarkoituksena oli myös kyseenalaistaa käsitystä siitä, että yhdynnän pitää olla seksin harrastamisen päämäärä ja ilman sitä ei voi olla seksiä. Esimerkiksi seksuaalikasvatuksen materiaalina usein käytetyt Väestöliiton seksuaalisuuden portaat kuvaavat seksuaalisuuden kehittymistä lineaarisena tapahtumana, jossa heteroseksuaalisen halun herääminen johtaa ensin varovasiin hellyyden tekoihin, joista pikkuhiljaa edetään kohti huipennusta, heteroseksuaalisen parisuhteen kontekstissa tapahtuvaa yhdyntää (Aho, Kotiranta-Ainamo & Pelander 2008, 19).

Sen sijaan toisenlaisten vaihtoehtojen, normiin sopimattomien sukupuolisuuksien tai seksuaalisten mieltymysten esittäminen seksuaalikasvatusmateriaaleissa on vähäistä tai jää vaihtoehtojen maininnan tasolle. (Vilka 2010, 131.)

Sarjakuvassa seksiin suhtaudutaan leikkisästi ja kokeilunhaluiseksi. Kirjoittamisprosessin aikana sivun otsikoksi tarkentuikin “Lupa leikkiä”. Materiaalin teemat liittyvät epäsuoremmin

suostumukseen ja enemmän siihen, että seksi ei ole suoraviivainen toimitus, jossa pitää edetä kaavamaisesti ja jossa pitää aina päästä tiettyyn lopputulokseen.

Materiaaliin kaivattiin konkreettisia ehdotuksia siihen, miten seksistä voi puhua kumppanin kanssa. Millaisia kysymyksiä kannattaa kysyä, miten viestiä omista toiveista ja peloista? Yksi näkökulma oli ehkäisystä neuvottelemine eli miten arvioidaan riskejä ja tehdään valistuneita päätöksiä kaikille osapuolille sopivasta ehkäisystä.

Ehkäisyä koskevassa kappaleessa onnistuin mielestäni tavoittamaan hyvin jo anaaliseksiin yhteydessä pohtimani idealismin ja todellisuuden välisen ristiriidan. Usein ehkäisyvalistus keskittyy taudeista ja raskauksista tiedon antamiseen (Kontula (toim.) 2012, 50) ja painottaa vähemmän neuvottelua ja rajoista puhumista. Käytännössä monet nuoret käyttävät alkuun esimerkiksi kondomia, mutta se jää pois kun suhde etenee. Tekstissä haluttiin tuoda esille sen, että tämä toimintatapa ei voi olla automaatio, vaan ehkäisyyn liittyvät päätökset tulisi tehdä yhdessä ja sen pohjalta mikä on ehkäisyn perimmäinen tarkoitus.

Suhteiden monimuotoisuus: “Monenlaisia ihmissuhteita”

Sarjakuva koostuu neljästä ruudusta, joiden puhekuplissa sama tarina jatkuu erilaisten ihmisten, oletettavasti pariskuntien kertomana. Pariskunnat ovat tarkoituksella erinäköisiä, eri kokoisia ja sukupuoleltaan ambivalentteja: toiseksi viimeisessä ruudussa toinen ihmisistä on pyörätuolissa, viimeisessä ruudussa on taas kolme henkilöä.

Sarjakuvan on tarkoitus välittää viesti siitä, että ihmissuhteet ja seksuaalisuus kuuluvat kaikille eikä niiden toteuttamiseen ole olemassa vain yhtä oikeaa mallia. Vamma ei ole este suhteessa olemiselle tai seksin harrastamiselle ja suhteessa voi olla useampi kuin kaksi ihmistä. Materiaalissa haluttiin painottaa seksuaalioikeuksia ja itsemäärättyä oikeutta myös kumppanin valinnassa. Nuorten elämässä kaverit ja vanhemmat ovat auktoriteetteja, joiden toiveet ja odotukset vaikuttavat myös seurustelupäätöksiin.

Nuorten seksiin ja suhteisiin liittyvät kysymykset ovat myös teema, johon Sexpo joutuu ottamaan toistuvasti kantaa. Hiukan ennen opinnäytetyöprojektini alkamista, iltapäivälehdissä kirjoitettiin ns. Nuorten seksiringeistä ja vastikkeellisesta seksistä. Kirjoittelu keskittyi lähinnä kauhistelemaan. Sexpon kannanotossa painotettiin jälleen nuorten seksuaalioikeuksia.

Materiaalissa haluttiin myös purkaa oletusta suhteiden suoraviivaisuudesta ja siitä, että seksi kuuluu ainoastaan parisuhteeseen. Seksuaalikasvatuksessa usein käytettävä Väestöliiton seksuaalisuuden portaat esittää seksuaalisen kehityksen portaittaisena prosessina, jonka ylin

askel on seurustelu ja yhdyntä (Väestöliitto 2016a). Todellisuudessa kaikki seksisuhteet eivät ole seurustelusuhteita eikä kaikissa seurustelusuhteissa tarvitse olla seksiä. Mitään perustetta sille ei ole, että seksi ja seksuaalisuuden ilmaiseminen tulisi rajoittaa vain rakkaussuhteisiin – myös nuorilla on oikeus sellaisiin suhteisiin, jotka he kokevat itselleen merkityksellisiksi.

Tekstillä halusin näin myös tavallani osallistua feministiseen keskusteluun ns. slut-shamingista: etenkin nuorten naisten seksuaalisuutta rajoitetaan usein tarpeettomasti ja kulttuuri, jossa seksuaalisesti aktiivista ja siitä avointa nuorta naista pilkataan, elää. Tätä minulle kommentoivat myöhemmin myös arviointipalaveriin osallistuneet nuoret.

Sarjakuvan ja materiaalin tärkeä viesti liittyy siihen, että erilaiset hahmot kertovat samaa tarinaa. Vierauden ja ulkopuolisuuden tunteet ovat yleisiä nuoruudessa ja usein ne helpottavat, kun alkaa hahmottaa millaista omannäköinen elämä voisi olla.

Materiaalissa pohdittiin myös lyhyesti mitä on seksikkyyden ja liittyykö se ulkonäköön. Tässä halusin purkaa myyttiä siitä, että vain tietyn näköiset ihmiset voisivat olla seksikkäitä ja haluttavia. Seksuaalisen halun herääminen on monimutkainen prosessi, johon vaikuttavat kaikki aistit ja mieli, eivät ainoastaan se miltä toinen näyttää (Sandberg 2010, 23).

Sukupuolen itsemäärittely: “Saan olla minä”

Nuori, joka tunnistaa itsessään jonkinlaista seksuaalista tai sukupuolista erilaisuutta, joka ei sovi valmiisiin kulttuurisiin käsikirjoituksiin, joutuu usein kamppailemaan yksinäisyyden, vierauden ja häpeän tunteiden kanssa (Vilka 2010, 133). Tällaisessa tilanteessa on ensiarvoisen tärkeää, että nuori saa luvan haluilleen, tunteilleen, toiveilleen ja myös teoilleen niin että hänellä on lähtökohtaisesti positiivinen käsitys itsestään seksuaalisena olentona matkallaan kohti aikuisuutta.

Sarjakuva välittää viestiä, että jokaisella on oikeus määrittellä oma sukupuoli- ja seksuaali-identiteettinsä. Se, että sarjakuvassa välineet siihen tulevat toiselta henkilöltä viittaa siihen, että identiteettiahdistuksen kanssa ei tarvitse kuitenkaan olla yksin vaan voi olla, että muut ihmiset voivat auttaa oman kaaoksen kesyttämässä: toiset nuoret ja turvalliset aikuiset ovat keskustelukumppaneita, joiden kanssa voi puhua seksuaalisuudesta.

Materiaalin kirjoittamisprosessia ohjasivat pyrkimys inklusiivisuuteen ja seksuaalioikeuksien painottamiseen. Toisaalta sukupuolen moninaisuuteen liittyy paljon virhekäsityksiä ja sanasto on edelleen vierasta: jopa virallisissa yhteyksissä käytetään joskus sanaa transseksuaali, vaikka oikea käsite on transsukupuolinen (Pimenoff 2006, 164). Tämän takia tekstiin

päätettiin liittää myös pieni sanasto, josta ohjataan linkin kautta kattavamman tiedon äärelle.

Tämän tekstin kirjoittaminen oli ehdottomasti haastavinta. Jouduin pohtimaan tekstin kohderyhmää tarkemmin kuin muissa aiheissa. Kirjoitanko tekstiä nuorelle, joka pohtii itse omaa sukupuolikokemustaan vai yleisempiä ohjeita sukupuolen kohtaamiseen? Osmo Kontulan PoikaS-tutkimuksissa nousi esiin se, että tutkimukseen osallistuneilla pojilla on vahvoja ennakkoluuloja seksuaalista moninaisuutta kohtaan. Kontula esittääkin, että seksuaalikasvatuksen pitäisi pyrkiä tarjoamaan välineitä näiden ennakkoluulojen purkamiseen (Kontula (toim.) 2012, 11).

Moninaisuuden ymmärtäminen ei kuitenkaan edellytä, että ihminen itse elää elämäänsä normien ulkopuolella (Vilka 2010, 144). Sukupuoli- ja seksuaalikasvatuksen pitääkin siksi tehdä näkyväksi sukupuolen ja seksuaalisuuden stereotyyppisten mallien sisälle kätkeytyviä syrjiviä rakenteita (Vilka 2010, 133), niin että myös kasvaja, joka ei itse joudu kenties kohtaamaan syrjintää, näkee miten hän voi omalla toiminnallaan edesauttaa sitä, että myös muilla on mahdollisuus seksuaaliseen hyvinvointiin. Päätin ratkaista kohderyhmäongelman kirjoittamalla ensin yleisesti sukupuoleen kasvamisesta ja sen jälkeen lyhyen tekstin siitä miten muiden sukupuoleen voisi suhtautua.

Lisähaasteita kirjoitustyöhön toi sen tiedostaminen, että sukupuolen moninaisuus on hyvin poliittinen aihe ja käsitykset siitä vaihtelevat paljon eri ihmisryhmien kesken. Ennen kirjoitusprosessin alkamista kävimme Tommi Paalasan kanssa keskusteluja siitä kuinka paljon otamme huomioon esimerkiksi feminismiin nimissä käytävää keskustelua sukupuolesta. Modernin intersektionaalisen feminismiin näkökulmasta sukupuolikokemus ei liity lainkaan ihmisen kokemukseen omasta kehostaan vaikka seksologian parissa kehodysforia ja sen korjaaminen lääketieteellisessä sukupuolenkorjausprosessissa tunnustetaan transsukupuolisuuteen liittyvänä ilmiönä (Pimenoff 2006, 164).

Päätin tekstissä käsitellä sukupuolta myös kehollisena kokemuksena ja viitata siihen, että ihminen voi kokea oman kehonsa olevan vääränlainen. Pyrin kuitenkin kirjoittamaan tekstiin myös sellaisen mahdollisuuden, että oma sukupuolikokemus ei ole riippuvainen kehosta tai että sukupuolikokemus kaiken kaikkiaan ei ole kaikille merkittävä kysymys.

6 Arviointi

Arvioinnin tarkoitus on vastata kysymykseen siitä onnistuttiinko opinnäytetyön tavoitteiden saavuttamisessa. Tässä työssä arvioinnin kohteena oli valmis tuotos eli Sexpo-säätiölle kirjoittamani seksuaalikasvatusmateriaalit. Valmiit tekstit löytyvät liitteinä 1-4. Tavoitteena

oli tuottaa materiaalia, joka vastaa sekä toimeksiantajan toiveita että hankkeen kokonaistavoitteita ja kiinnostaa kohderyhmää.

Toimeksiantajan eli Sexpo-säätiön kanssa materiaalin arviointi jatkui koko projektin ajan. Seksuaalikasvatusmateriaalit tuotettiin prosessikirjoittamisen periaatteiden mukaisesti: lähetin ensimmäiset versiot teksteistä arvioitaviksi Sexpon Tommi Paalaselle ja Anni Ahtolalle. Kommenttien perusteilla tekstejä muokattiin edelleen vastaamaan enemmän toiveksiantajan toiveita ja ehdotuksia. Prosessin aikana tekstien yksityiskohdat elivät ja pystyin tarkentamaan epäselviä kohtia, muuttamaan sanamuotoja ja lisäämään sisältöä. Lopputuloksena oli neljä tekstiä, jotka saivat julkaisuluvan Sexpon taholta 4.5.2016.

Valmis ja verkkosivuilla julkaistu seksuaalikasvatusmateriaali arvioitiin haastatteleamalla ja keskustelemalla kohderyhmään kuuluvia nuoria – opinnäytetyössäni osallisuus toteutui siis arviointiin osallistumisen muodossa. Osallistavassa arvioinnissa tuotettu materiaali on luonteeltaan laadullista (Aalto-Kallio, Saikkonen, Koskinen-Ollonqvist 2009, 75).

Tominnallisen opinnäytetyön periaatteiden mukaisesti materiaalia ei tarvitse altistaa varsinaiselle tieteelliselle analyysille vaan sen sisältöä voidaan hyödyntää vapaammin työn viimeistelemissä (Vilka & Airaksinen 2004, 57).

Osallistavan arvioinnin luonteeseen kuuluu, että tarkkoja arviointikriteerejä ja -kysymyksiä ei voi määrittellä etukäteen vaan kehittämiskohteet ja arvioinnin yksityiskohdat tarkentuvat kohderyhmältä saadun palautteen perusteella (Aalto-Kallio ym. 2009, 75). Koska opinnäytetyöni materiaali oli tuotettu alunperin asiantuntijalähtöisesti, oli mahdotonta sanoa ennen nuorten kanssa käytäviä keskusteluja millaisiin asioihin he tarttuvat materiaalissa.

Osallistava arviointi sopii erinomaisesti kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatusmateriaalinen arviointimenetelmäksi: nuorten mukaan ottaminen seksuaalikasvatusmateriaalin tuottamisprosessiin on kirjattu myös seksuaalikasvatuksen standardeihin: ideaalitulanteessa kasvajat on otettava mukaan sekä seksuaalikasvatuksen suunnitteluvaiheeseen että toteuttamiseen (Bildjuschkin 2015b, 15). Osallistavan arvioinnin voidaan katsoa olevan myös valtaistavaa arviointia, (Aalto-Kallio ym. 2009, 75 – 76), minkä katson tekevän siitä erityisen toimivan arviointimenetelmän sosionomin näkökulmasta: arviointitilaisuus voi antaa nuorille tunteen siitä, että he voivat vaikuttaa omiin asioihinsa.

Alkuperäisenä ajatuksena oli koota nuorista mahdollisimman monimuotoinen ryhmä. Lopulta tähän tavoitteeseen ei päästy, mutta saimme mukaan neljän 17-18-vuotiaan tytön kaveriporukan. Nuoret olivat mukana materiaalin julkaisutilaisuudessa Kirjasto 10:ssä ja tämän jälkeen tapasin heidät Sexpon tiloissa ja kävimme läpi sarjakuvia ja materiaalia vapaamuotoisen haastattelun avulla.

Dokumentoin keskustelumme tekemällä muistiinpanoja tapaamisen aikana ja nauhoitin myös tilanteen muistin tueksi. Selvensin nuorille tämän ja sen, että heidän mielipiteitään hyödynnetään sekä projektin kehittämisessä että opinnäytetyössäni. Nuoret allekirjoittivat laatimani tutkimuslupalomakkeen (liite 5) ennen keskusteluun osallistumista.

Seksuaalisuudesta puhumiselle erityisiä haasteita asettaa aiheiden intiimiys (Rinkinen 2012, 18; Mantsinen & Maijala 2015, 23). Vaikka tarkoituksena ei ollut jakaa ryhmässä henkilökohtaisia kokemuksia, vaan keskustella sarjakuvien aiheista yleisellä tasolla, pohdin etukäteen pystynkö luomaan tapaamisessa ilmapiirin, jossa nuorten on luontevaa ja turvallista keskustella seksuaalisuuteen liittyvistä kysymyksistä.

Kontulan PoikaS-tutkimuksissa yksi seksuaalikasvatuksen haasteista oli poikien pelko kasvojen menetyksestä: he eivät halunneet näyttää tietämättömyyttään tai kokemattomuuttaan muille (Kontula (toim.) 2012, 13). Sarjakuvahankkeessa seksuaalisuuteen liittyviä aiheita lähestytään sarjakuvien ja niissä olevien hahmojen toiminnan kautta. Näin nuoret voivat pohtia aiheita sarjakuvien henkilöiden kautta ilman että heidän tarvitsee puhua itsestään.

Koska nuoret olivat toisilleen tuttuja, keskustelu arviointitilaisuudessa lähti kuitenkin käyntiin luontevasti ja pystyimme puhumaan seksuaalisuudesta ja sarjakuvien aiheista avoimesti. Monimuotoisemmalta ryhmältä olisi saattanut erilaisia näkökulmia teksteihin, mutta tässäkin muodossa arvioinnin avulla saatiin arvokasta palautetta etenkin siitä, miten projektia voisi jatkaa ja millaisia aiheita sarjakuvissa voisi jatkossa käsitellä.

6.1 Osallistavan arvioinnin tulokset

Arviointikeskustelun aikana nuoret nostivat esiin erilaisia huomioita materiaalista. Tekstien kieli oli nuorten mielestä helposti ymmärrettävää, ei “koulukirjamaista” tai “Wikipediaa”. He luonnehtivat tekstejä “semiasiallisiksi”. Kirjoittamisvaiheessa olimme pohtineet pitäisikö materiaaliteksteissäkin olla enemmän huumoria. Nuoret olivat kuitenkin sitä mieltä, että huumori tulee sarjakuvista ja niiden kaunistelemattomuudesta, ja tekstien melko asiallinen tyyli oli hyvää vastapainoa. Kaikki neljä olivat yhtä mieltä siitä, että tekstit olivat pituudeltaan juuri sopivia – tarpeeksi asiaa, mutta ei liian pitkiä. He vertasivat materiaalia koulun seksuaalikasvatusmateriaaliin, joka on heidän mielestään vaisua, ja totesivat ettei heillä ole sarjakuvista tai teksteistä mitään kritisoitavaa.

Kaiken kaikkiaan arviointikeskustelun perusteella hahmottui se, että sivusto on kokonaisuus: opinnäytetyöni aihe oli tekstien tuottaminen, mutta sarjakuvia ja tekstejä on mahdotonta erottaa toisistaan. Tekstit on kirjoitettu tukemaan ja täydentämään sarjakuvien viestejä. Yritin kysyä nuorilta erikseen kommentteja nimenomaan teksteistä, mutta oli mahdotonta

sanoa perustuivatko heidän huomionsa tekstiin vai sarjakuviin. Tämän perusteella voi sanoa, että ainakin onnistuimme luomaan eheän kokonaisuuden, jonka osat tukevat toisiaan. Yksi nuori mainitsi vielä erikseen, että jos ei jaksaisikaan lukea koko tekstiä, jo sarjakuva ja pohdintakysymykset yksinään antavat hyvin tietoa.

Kun kysyin, jäikö jotakin erityisesti mieleen tai olivatko nuoret oppineet jotakin uutta, he nostivat esille anaaliseksiarjakuvan, jossa roolit oli käännetty ylösalaisin. Heidän mielestään tämä purkaa myyttiä siitä, että anaaliseksi on ”homojen hommaa”, kun sarjakuvassa on tavallinen heteropari, jossa vielä mies on vastaanottavana osapuolena. Sarjakuvaa luonnehdittiin yllättäväksi. Yksi nuorista mainitsi sen, että oli hyvä idea purkaa myyttiä siitä, että ei voi olla seksiä ilman yhdyntää. Myös Saan olla minä -sarjakuva ja -teksti saivat kiitosta: nuorten mielestä aiheesta kirjoitetaan yleensä niin, että älä syrji ja hyväksy muut, mutta sarjakuvan pilkkasanojen myötä tilanteeseen voi samaistua. Teksti ja sarjakuva antavat toivoa, että on kuitenkin myös ihmisiä, jotka hyväksyvät erilaisuuden. Tavoite

Koska yksi suuri seksuaalikasvatusmateriaalia koskeva huoli on, että se kannustaa tai painostaa erilaisiin kokeiluihin, kysyin nuorilta olivatko he kokeneet jonkin sarjakuvat tai tekstin painostavana. Nuoret vakuuttivat, että koko sivuston vaikutus on päinvastainen: kun koulun seksuaalikasvatuksessa on painotettu riskejä ja varoiteltu raskaudesta ja sukupuolitaudeista, on Yhdessä-sivuston viesti päinvastainen. Nuoret nostivat esille sen, että sarjakuvissa ja teksteissä painotetaan sitä, että epäonnistua saa ja mokaileminen ei ole niin vaarallista. Yksi nuori kommentoi seuraavasti:

”Nämä on niin samaistuttavia näitä tilanteet. Väärinkäsityksiä voi tulla, mutta koska nämä on niin humoristisia, ne antaa vaan kuvan että ei se oo niin vakavaa, vaikka käsittää väärin välillä. Terveystiedon tunnit on paljon painostavampia: ‘Varautukaa huolella!’”

Nuoret kokivat, että sarjakuvat ja tekstit tekevät seksin ja seksuaalisuuden arkiseksi. Niissä seksi ei ole samanlaista kuin elokuvissa, joissa kaikki sujuu täydellisesti.

Yksi mielenkiintoinen ajatus, jonka nuoret ottivat esille oli se, että seksuaalikasvatusmateriaalia tulisi suunnata keski-ikäisille: nuoret kokevat osaavansa etsiä tietoa ja kohdata erilaisuutta, mutta heidän mielestään esimerkiksi vanhemmat eivät aina osaa suhtautua seksuaalisuuteen luontevasti. Yksi sarjakuvien ja sivuston tarkoitus onkin toimia puheeksi ottamisen välineenä ja tukea kasvattajia siinä.

Tämän perusteella voi sanoa, että tavoite kohderyhmää kiinnostavasta materiaalista toteutui todella hyvin. Arvioinnin perusteella materiaali on toteutettu niin, että se vastaa

kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen periaatteita. Lisäksi saimme koottua neljän nuoren innokkaan naisen ryhmän, joka on kiinnostunut jatkamaan yhteistyötä Sexpon kanssa. Saimmekin mahdollisuuden hyödyntää nuorten panosta jo kesällä 2016, kun sarjakuvahankkeen toinen vaihe käynnistyi.

Arviointikeskustelun toinen osio keskittyikin projektin seuraavan vaiheen pohtimiseen. Olimme valinneet joitakin mahdollisia aiheita seuraavien sarjakuvien aiheiksi ja kirjoittaneet alustavia käsikirjoituksia Sexpon tiimin kanssa. Tarkensimme nuorten kanssa sarjakuvien käsikirjoituksia sekä kävimme läpi valittuja aiheita sekä niitä kysymyksiä, joita teksteissä kannattaisi nostaa esille. Hyödynsimme nuorten ideoita ja palautetta seuraaviin sarjakuviin liittyvien seksuaalikasvatusmateriaalien kirjoittamisessa.

6.2 Kehitysehdotukset ja osallisuuden jalkauttaminen Sexpoon

Yksi opinnäytetyöprojektini saavutuksista oli osallistavien menetelmien pilotoiminen Sexpon toiminnassa. Suoritin opinnäytetyöni työstämisen aikana Sexpolla myös työn kehittämisen harjoittelua, jonka aikana pohdimme työyhteisössä miten asiakkaat voisi tuoda enemmän mukaan myös säätiön toiminnan suunnitteluun.

Idea osallisuuden merkityksestä kasvoi koko projektin ajan: Sexpolla innostuttiin heti siitä, että nuoria otettaisiin mukaan projektiin, mutta heidän löytymisensä osoittautui hankalammaksi kuin olimme ehkä kuvitelleet. Jossain vaiheessa olin itse jo valmis luovuttamaan ja kirjoittamaan tekstit ilman nuorten panosta, mutta tässä vaiheessa ajatuksen tärkeys oli jo iskostunut koko Sexpon tiimin mieleen ja löysimme lopulta ryhmän nuoria omista verkostoistamme.

Saatuamme ensimmäiset sarjakuvat ja tekstit julkaistua, lähdimme samantien suunnittelemaan seuraavia neljää sarjakuvaa. Projektin kakkosvaiheeseen Sexpo sai rahoitusta Autismisäätiöltä ja tarkoituksena oli tuottaa seksuaalikasvatusmateriaalia, joka ottaa myös autismin kirjon ihmiset huomioon.

Minut palkattiin osaksi suunnitteluryhmää ja kirjoittamaan tekstejä myös seuraaviin neljään sarjakuvaan liittyen. Kaikille Sexpon tiimin jäsenille oli tässä vaiheessa selvää, että myös nuoret olisivat mukana sarjakuvahankkeen jatkossa, jos osallistuminen olisi heidän mielestään edelleen kiinnostavaa. Iloksemme he lähtivät mukaan. Olin lisäksi vastuussa Autismisäätiön järjestöavustajien osallistamisesta seuraavien neljän sarjakuvan suunnitteluun. Projektin toisessa vaiheessa sain siis mahdollisuuden tehdä asiat niin kuin olisin halunnut tehdä ne jo opinnäytetyövaiheessa.

Projektini osoitti, että kunhan kiinnostuneet ihmiset löytyvät, osallistavien menetelmien käyttämisen ei tarvitse olla vaivalloista: ihmiset kertovat mielellään mielipiteitään itseään koskevista asioista. Uskon, että aloittamani työ jatkuu Sexpolla tulevaisuudessakin.

7 Pohdinta

Ennen sarjakuvahankkeen julkaisemista Sexpossa varauduttiin siihen, että sarjakuvien ja tekstien vastaanottoon saattaa liittyä riskejä: projektin sarjakuvat sisältävät kuitenkin sellaista seksuaalista toimintaa, johon seksuaalikasvatuksen yhteydessä ei ole totuttu. Tämä toki vastaa esimerkiksi Kontulan tutkimuksessa nousseisiin nuorten omiin toiveisiin siitä, että seksuaalikasvatus tarjoaisi konkreettista tietoa myös itse seksuaalisesta toiminnasta. Samalla se on kuitenkin ristiriidassa sen seksuaalikasvatuksen perinteen kanssa, jossa nuoria tulee suojella tiedolta ja varsinaista seksuaalista toimintaa kuvaavalta materiaaalilta ja siihen liittyviltä ohjeilta ja neuvoilta (Mantsinen & Maijala 2015, 23).

Nämä riskit on kuitenkin otettu huomioon koko projektin ajan. Ajatuksena on ollut, että hankkeen teoreettinen ja tiedollinen pohja on niin vahva, että tehdyt valinnat pystytään perustelemaan. Ennen oman osuuteni alkua sovimme kuitenkin Sexpon tiimin kanssa, että mahdolliset yhteydenotot tai sivuston aiheuttamat julkiset keskustelut hoidetaan Sexpon viestintätiimin toimesta.

Valmiin sarjakuvasivuston vastaanotto on antanut viitteitä siitä, että tilausta tämänkaltaiselle avaukselle on todellakin ollut: käytännössä sarjakuvat ja tekstit otettiin vastaan todella hyvin. Sivuston julkaisu uutisoitiin lyhyesti useissa uutismedioissa: sarjakuvien suoruus ja häpeilemättömyys huomioitiin, mutta lähinnä positiivisessa hengessä. Uutisoinnissa kiinnitettiin huomiota koulujen seksuaalikasvatuksen rajoittuneisuuteen ja pidettiin hyvänä asiana sitä, että myös kattavampaa ja yksityiskohtaisempaa tietoa on tarjolla nuorille. Annoin itse yhden radiohaastattelun seksuaalikasvatusmateriaalin kirjoittamisesta Länsi-Savon Radio Citylle.

Poikkeuksena positiiviseen vastaanottoon oli Saan olla minä -tekstin saama palaute. Palaute ei ollut varsinaisesti yllätys, sillä kamppailin tekstin kirjoittamisen kanssa koko prosessin ajan. Transsukupuolisuus ja sukupuolen moninaisuus ovat ajankohtaisia aiheita transsukupuolisten ihmisten ihmisoikeuksia polkevan lainsäädännön vuoksi: esimerkiksi Amnesty ottaa kampanjassaan kantaa translakiin, jonka mukaan transsukupuolisen ihmisen korjattu sukupuoli voidaan vahvistaa juridisesti vain jos ihminen on lisääntymiskyvytön (Amnesty 2016).

Tietoisuus sukupuolen moninaisuuteen liittyvien kysymysten ajankohtaisuudesta oli yksi syy siihen, että se valittiin yhden sarjakuvan aiheeksi, mutta samalla keskustelun poliittisuus ja erilaisten vallitsevien näkökulmien tiedostaminen teki aiheeseen liittyvän seksuaalikasvatusmateriaalin kirjoittamisen vaikeaksi. Yritin kirjoittaa tekstin koko kohderyhmä – 15 – 20-vuotiaat nuoret ja nuoret aikuiset – mielessä, mutta niin, että teksti ottaa kaikenlaiset sukupuolikokemukset huomioon. Loppujen lopuksi sivustolla julkaistiin teksti, josta olin hieman epävarma. Sanoin tämän ääneen julkaisupäivänä myös Sexpossa, mutta aikataulullisista syistä emme ehtineet käydä tekstiä vielä kerran läpi ennen julkaisua.

Epävarmuuteni oli kuitenkin perusteltua, sillä Saan olla minä -teksti johti kritiikkiin transyhteisön sisästä. Palaute koski lähinnä yksittäisiä sanavalintoja, joiden katsottiin ylläpitävän vallitsevia, sukupuolta essentialisoivia rakenteita ja jättävän huomiotta joitakin sukupuolikokemuksia. Kävimme yhdessä palautteen läpi Sexpolla ja totesin itsekkin, että se oli monelta osin aiheellista: saimme tekstiin näkökulmia, joita olin kyllä hakenut, mutta en ollut osannut kirjoittaa auki. Alkuperäinen tekstini ei ollut varsinaisesti virheellinen, mutta pyrkimys inklusiivisuuteen epäonnistui joiltain osin. Tämä olisi ollut vältettävissä, jos ennen julkaisua olisimme luetuttaneet tekstin esimerkiksi jollakin kokemusasiantuntijalla.

Vaikka materiaalin varsinainen kohderyhmä on nuoret ja nuoret aikuiset, ajattelen että sarjakuvahankkeessa tuottamamme materiaali voi toimia puheeksi ottamisen välineenä muissakin yhteyksissä. Materiaali saattaa olla hyödyksi kaikissa sosiaalialan tehtävissä, joissa käsittelemämme teemat nousevat esille. Käydessäni itse seksuaalineuvojakoulutusta vuonna 2011 suurin osa opiskelutovereistani oli hakeutunut koulutukseen, koska he olivat törmänneet seksuaalisuuteen liittyviin kysymyksiin töissään sairaanhoitajina, fysioterapeutteina, terveydenhoitajina, kehitysvammaisten ohjaajina tai lastensuojelun työntekijöinä, ja kokeneet, että heillä ei ole välineitä vastata asiakkaiden tarpeisiin. Varhaiskasvatuksen ammattilaiset joutuvat vastaamaan omaa seksuaalisuuttaan hahmottavien lasten kysymyksiin ja ikääntyneiden kanssa työskentelevät pohtimaan esimerkiksi miten suhtautua muistisairaana asiakkaan seksuaalisuuteen.

Opinnäytetyönä Sexpon sarjakuvahankkeen kaltaiseen projektiin osallistuminen oli monella tapaa haastavaa: Sexpon työkulttuuri on hyvin itsenäinen ja dynaaminen – hankkeet saattavat edetä hyvinkin nopeasti, ja työntekijöillä on melko vapaat kädet, kunhan sovitut työt tulevat tehdyksi. Minut otettiin vastaan Sexpon työyhteisöön sen täysivaltaisena jäsenenä ja ammattitaitooni tekstien kirjoittajana luotettiin, mutta roolini opinnäytetyön tekijänä jäi usein huomiotta.

Huomasin projektin aikana, että työelämän todellisuus ei aina seuraa ammattikorkeakoulun opinnäytetyöprosessin etenemistä. Sarjakuvahankkeen tavoitteet ja tarve olivat kaikille

projektiin osallistuneille hyvin selvät, mutta oman osuuteni rajaaminen ja sen tavoitteiden asettaminen koko hankkeesta erillään oli hyvin haastavaa. Alkuperäisiin suunnitelmiin tuli muutoksia pitkin matkaa esimerkiksi juuri nuorten osuuden suhteen, mutta sivuston julkaisupäivämäärästä pidettiin kiinni. Sexpon työntekijänä näihin muutoksiin sopeutuminen onnistui kyllä, mutta opinnäytetyöprosessin kuljettaminen mukana samaan tahtiin ei onnistunut täysin.

Koin kuitenkin, että onnistuin omassa projektissani erityisesti siinä, että sain koottua lopulta nuorten ryhmän mukaan hankkeeseen ja vastasin itsenäisesti heidän kanssaan työskentelystä. Tämä oli se hankkeen osuus, jossa osaamiseni sosionomina oli eniten hyödyksi. Nuorten kanssa keskusteleminen oli luontevaa ja välillemme tuntui syntyvän luottamus vaikka tapasimmekin vain muutaman kerran. Selvästi nuoret myös kokivat työskentelyn mielekkäänä, koska he lähtivät innokkaasti mukaan projektin toiseen vaiheeseen. Kaiken kaikkiaan koko opinnäytetyöprojekti vahvisti käsitystäni siitä, että kohderyhmien ja asiakkaiden kuuleminen palveluita suunniteltaessa on äärimmäisen tärkeää.

Se että palveluja tuotetaan omin voimin, on toki helpompaa kuin palveluiden käyttäjien ottaminen mukaan niiden toteuttamiseen. Mielestäni osoitin kuitenkin esimerkilläni, että osallistavien työmenetelmien hyödyntämisen ei tarvitse olla raskasta tai työlästä. Paremmalla suunnittelulla ja enemmän ajalla olisimme toki varmasti pystyneet kokoamaan monimuotoisemman nuorten tiimin ja syventämään työskentelyä esimerkiksi hyödyntämällä erilaisia toiminnallisia menetelmiä.

Projektin aikana harmittelin sitä, että nuoret eivät ehtineet mukaan jo suunnitteluvaiheeseen, mutta olen yrittänyt pitää mielessä, että kyseessä oli kuitenkin melkein tyhjästä Sexpolle luotu työskentelymuoto. Jos olisin heti projektin aluksi tiennyt, että nuoret osallistuvat valmiin materiaalin arvioimiseen, olisin suunnitellut arvioinnin paremmin: olisin esimerkiksi kartoittanut nuorten tietopohjan käsiteltävistä aiheista ja pyrkinyt tekstien julkaisemisen jälkeen ottamaan selvää kokivatko nuoret oppineensa niitä asioita, joita teksteillä haluttiin välittää.

Koska sain mahdollisuuden jatkaa kesän 2016 sarjakuvahankkeen toisessa vaiheessa palkattuna työntekijänä, saatoin työskennellä nuorten kanssa tavalla jonka olisin halunnut toteutuvan jo opinnäytetyötäni tehdessä. Tämä on osoitus siitä, että myös Sexpolla nuorten läsnäolo on koettu positiivisena ja tarpeellisena. Sarjakuvien kakkosvaiheen julkaisutilaisuudessa nuoret olivat läsnä Sexpon sarjakuvatiimin täysivaltaisina jäseninä ja osallistuivat asinatuntijapaneeliin seksuaalisuuden ja mediakasvatuksen ammattilaisten rinnalla.

Lähteet

Aalto-Kallio, M., Saikkonen, P. ja Koskinen-Ollonqvist, P. 2009. Arvioinnin kartalla – matka teoriasta käytäntöön. Helsinki: Terveysten edistämisen keskus.

Aho, T., Kotiranta-Ainamo, A., Pelander, A. 2008. Puhutaan seksuaalisuudesta. Helsinki: Väestöliitto.

Amnesty. 2016. Itsemääräämisoikeus sukupuoleen. <https://www.amnesty.fi/tyomme/teemat/itsemaaraamisoikeus-sukupuoleen/> Luettu 15.11.2016

Bildjuschkin, K. 2015a. Keskeiset käsitteet. Teoksessa Bildjuschkin, K. (toim.) 2015. Seksuaalikasvatuksen tueksi. Työpäperi 35 / 2015. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, 10–13. www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/129742/TYÖ2016_35_web_korjattu.pdf?sequence=5 Luettu 25.10.2016

Bildjuschkin, K. 2015b. Seksuaalikasvatus. Teoksessa Bildjuschkin, K. (toim.) 2015. Seksuaalikasvatuksen tueksi. Työpäperi 35 / 2015. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos: Helsinki, 14–16. www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/129742/TYÖ2016_35_web_korjattu.pdf?sequence=5 Luettu 25.10.2016

Halonen, M., Reyes, M. ja Kontula, O. 2014. Poikanäkökulma seksuaaliopetukseen – kasvattajan opas. Helsinki: Väestöliitto. https://vaestoliitto-fi-bin.directo.fi/@Bin/0eb6addc98b0f9222d5966d3fa141730/1391597358/application/pdf/3138621/PoikaS%20Kasvattajan%20opas_web.pdf Luettu 25.10.2016

Herkman, J. 1998. Sarjakuvan mieli ja kieli. Tampere: Vastapaino.

Kontula, O. (toim.) 2012. Mitä pojat todella haluavat tietää seksistä. Tehoa poikien seksuaaliopetukseen (PoikaS-hanke). Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 55/2012. Helsinki: Väestöliitto. http://www.vaestoliitto.fi/@Bin/3335068/PoikaS-raportti_web.pdf Luettu 23.10.2016

HIV-tukikeskus. 2015. Anaaliseksi ABC – miehille joilla on seksiä miesten kanssa. http://hivtukikeskus.fi/wp-content/uploads/2015/06/AnaaliABC_FINAL_netiversio.pdf Luettu 25.10.2016

Mantsinen, C. & Maijala, H. 2015. Seksuaalipedagogiikka. Teoksessa Bildjuschkin, K. (toim.) 2015. Seksuaalikasvatuksen tueksi. Työpäperi 35 / 2015. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos: Helsinki, 16–38. www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/129742/TYÖ2016_35_web_korjattu.pdf?sequence=5 Luettu 25.10.2016

Marston, C. & Lewis, R. 2014. Anal heterosex among young people and implications for health promotion: a qualitative study in the UK. The British Medical Journal. Vol 4, Issue 8. <http://bmjopen.bmj.com/content/4/8/e004996.full> Luettu 25.10.2016

McCloud, S. 1994. Sarjakuva – Näkymätön taide. (Understanding Comics, 1993.) Suomeksi: Jukka Heiskanen. Helsinki: Good Fellows.

Mannerheimin lastensuojeluliitto (MLL). 2008. Voima virtaa. Menetelmämateriaali osallisuudesta tukioppilastoimintaan ja MLL:n nuorisotyöhön. <http://www.mll.fi/@Bin/5945583/MLL%20tuki%20Osallisuus%20lowres.pdf> Luettu 25.10.2016

Mäkinen, P., Raatikainen, E., Rahikka, A. & Saarnio, T. 2011. Ammattina sosionomi. Helsinki: WSOY.

Nivala, E. & Ryyänen, S. 2013. Kohti sosiaalipedagogista osallisuuden ideaalia. Sosiaalipedagoginen aikakauskirja, vuosikirja 2013, vol. 14.

Paalanen, T. & Kontinen, E. 2015. Seksuaalikasvatuksen etiikkaa arvojen näkökulmasta. 2015. Teoksessa Bildjuschkin, K. (toim.) 2015. Seksuaalikasvatuksen tueksi. Työpäpaperi 35 / 2015. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos: Helsinki, 56–69. www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/129742/TYÖ2016_35_web_korjattu.pdf?sequence=5 Luettu 25.2.2016

Pimenoff, V. 2006. Transsukupuolisuus. Teoksessa Apter, D., Väisälä, L. & Kaimola, K. (toim.) Seksuaalisuus. Helsinki: Duodecim, 164 – 170.

Rinkinen, T. 2012. Nuorten kysymyksiä seksuaaliterveydestä Väestöliiton Internetpalvelussa. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D 54/2012. Helsinki: Väestöliitto.

Sandeberg, T. 2011. Mistä halu syntyy? Ja miten se säilyy. Helsinki: Tammi.

Seksologinen seura. 2016. Koulutus. <http://www.seksologinenseura.fi/index.cfm?sivu=12> Luettu 10.10.2016

Sexpo. 2016. Sexpo-säätiön verkkosivut. <http://www.sexpo.fi/sexpo-saatio/>. Luettu 23.10.2016.

Spisak, S. 2016. Everywhere they say that it's harmful but they don't say how, so I'm asking here': young people, pornography and negotiations with notions of risk and harm. Sex Education: Sexuality, Society and Learning Volume 16, Issue 2, 130-142. <http://www.tandfonline.com/eprint/gmpv4KeNT8hczS4eifcG/full> Luettu 25.2.2016

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimisto ja BZgA. 2010. Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa: Suuntaviivat poliittisille päättäjille, opetus- ja terveydenhoitoalan viranomaisille ja asiantuntijoille. <https://www.julkari.fi/handle/10024/80220> Luettu 11.11.2016

Viinamäki, L- (toim). 2010. Sosionomin ammatti ja työ 2010 -2025. Havaintoja ja päätelmiä sosionomien (AMK & ylempi AMK) profiilista Suomen hyvinvointiasiantuntijajärjestelmässä <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/54727/viinamaki%20A%203%202010.pdf?sequence=1>

Vilka, H. 2010. Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen. Jyväskylä: PS-kustannus.

Vilka, H. & Airaksinen, T. 2004. Toiminnallinen opinnäytetyö. Jyväskylä: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Väestöliitto. 2016a. Seksuaalisuuden portaat. http://www.vaestoliitto.fi/vanhemmuus/tietoa_vanhemmille/pienten_lasten_vanhemmat/la-psijaseksuaalisuus/ikatasoinen-seksuaalikasvatus/seksuaalisuuden-portaat/

Väestöliitto. 2016b. Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus.

http://www.vaestoliitto.fi/vanhemmuus/tietoa_vanhemmille/pienten_lasten_vanhemmat/la-psijaseksuaalisuus/kokonaisvaltainen-seksuaalikasva/ Luettu 23.10.2016

World Association for Sexual Health. 2014. Seksuaalioikeuksien julistus.

<http://www.worldsexology.org/wp-content/uploads/2013/08/DSR-Finnish.pdf> Luettu 25.10.2016

Taulukot

Taulukko 2 Aikataulu 15

Liitteet

Liite 1: Kiehtova kakkonen	32
Liite 2: Lupa leikkiä	33
Liite 3: Monenlaisia ihmissuhteita	34
Liite 4: Saan olla minä	35

Liite 1: Kiehtova kakkonen

Kiehtova kakkonen

Tämä teos on jatkuvissa Creative Commons -lisenssissä: BY-NC-ND Maria Ejerklund & Seppo-säästö.

Peräaukko on erogeeninen alue, jonka hyväileminen voi tuntua hyvältä sukupuolesta riippumatta.

Anaaliseksi lasketaan myös peräaukon hyväileminen sormilla, kielellä tai apuvälineillä, ei ainoastaan anaaliyhdyntä.

Jos anaaliseksi sattuu, on syynä usein se, että peräaukon rentouttamiseen ei ole keskitytty tarpeeksi hyvin tai on unohdettu käyttää liukuvoidetta. Yksi ikävä kokemus ja muisto kivusta voi jäädä kummittelemaan mieleen pitkäksi aikaa, ja seuraavalla kerralla rentoutuminen voi olla vielä hankalampaa.

Jotta anaaliseksi olisi nautinnollista kaikille osapuolille, rentouttamiseen pitää varata tarpeeksi aikaa. Peräaukkoa voi hyväillä ensin ulkopuolelta liukuvoiteen avulla ja tämän jälkeen kokeilla miltä yksi tai useampi sormi tuntuisi sen sisällä.

Pyörittelevä liike tuntuu usein mukavammalta kuin työntävä. Anaaliseksiin kumppanin kanssa voi valmistautua tutustumalla ensin siihen miten oma peräaukko reagoi vaikkapa sormeen.

Anaaliseksissä kannattaa edetä omia ja kumppanin tunteuksia kuunnellen.

Kipu ei aina tarkoita, että mitään vaarallista tai peruuttamatonta olisi tapahtunut. Se voi olla viesti siitä, että peräaukko ei ole juuri sillä hetkellä valmis ottamaan mitään sisäänsä. Yhdyntään asti ei tarvitse päätyä, jos se ei tunnu molemmista hyvältä.

- Kuka voi harrastaa anaaliseksiä?

Miten valmistaudun

Seksiin liittyy kaikenlaisia eritteitä, joita on vaikea välttää täydellisesti. Jos ajatus ulosteesta seksin yhteydessä inhottaa, voi peräsuolen tyhjentää ulostamalla ennen anaaliseksiin ryhtymistä.

Perusteellisempaa puhdistautumista varten apteekista voi ostaa suolihuuhteluvälineitä. Suolen voi myös huuhdella varovaisesti käsisuihkun avulla: suihkun päätä painetaan peräaukkoa vasten ja annetaan veden

Liite 2: Lupa leikkiä

Lupa leikkiä

Timb tees on jaettavissa Creative Commons lisenssillä: BY-NC-ND Maria Björklund & Sexo-säädet.

Mielikuvissa seksi alkaa spontaanisti ja sujuu kuin käsikirjoitettu aina yhteisen hekuman huipentumaan asti. Todellisuudessa ennen seksin alkamista harvoin tietää mihin sen aikana päädytään.

Seksin päämäärän ei tarvitse olla orgasmi eikä siihen tarvitse kuulua yhdyntää. Jos yksi tapa harrastaa seksiä ei tunnu hyvältä, voi löytyä jokin toinen tapa olla yhdessä.

Toisen läheisyydestä ja kehosta voi nauttia koskettamalla, maistamalla, katsomalla – lukemattomilla eri tavoilla. Omista toiveista voi kertoa kesken seksin: lisää tätä, vähän vähemmän tätä, hiukan hellempää tai kovempaa.

Seksissä on lupa kokeilla, epäonnistua ja etsiä omia rajoja.

Seksin voi keskeyttää, jos se tuntuu väärältä tai pahalta. Joskus kondomi on hukassa, jollekin tulee pissahätä, asento ei tunnu hyvältä tai kaikkia alkaa naurattaa. Yllättävät tilanteet ja kömmähdykset kuuluvat seksiin siinä missä rento yhdessäolo ja nautintokin. Leikkimielisyys ja huumori voivat auttaa selviämään tilanteista, jotka voisivat muuten nolottaa.

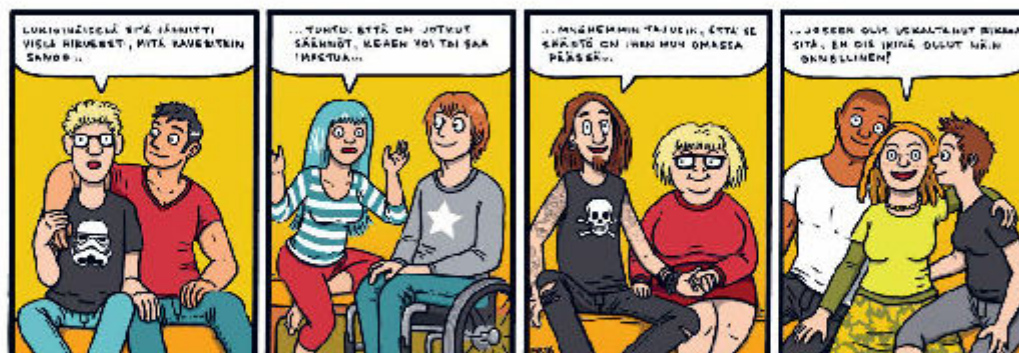
Häpeä ja epäonnistumisen pelko saattavat estää kertomasta omista haluista kumppanille. Tai ehkä ajatukset siitä mistä pitää, eivät ole niin selkeästi muotoutuneet, että niistä osaisi puhua. Kokemuksen myötä omat halut ja toiveet selkenevät ja niistä puhuminen helpottuu.

- Mitä voisin sanoa, jos haluan keskeyttää seksin tai pitää taukoa?
- Miten reagoin, jos kumppani pitää hassua ääntä? Miten haluaisin kumppanini reagoivan?
- Miten voisin ottaa hankalat tilanteet puheeksi kumppanin kanssa?

Miten neuvottelen ehkäisystä

Ehkäisystä neuvotteleminen on omien ja toisten rajojen etsimistä – jokaisella on oikeus tehdä omaa kehoaan koskevat päätökset. Joskus kumppani ei ole yhtä tarkka ehkäisystä kuin itse on. Seksitaudeilta ja ei-toivotuilta raskauksilta suojautuminen on jokaisen oikeus sukupuolesta riippumatta. Ennen seksin

Monenlaisia ihmissuhteita

Tämä teos on julkaisussa Creative Commons -lisenssiä: BY NC ND Maria Björklund & Seppo Jäättö.

Ihmiset haaveilevat usein "siitä oikeasta", jonka kanssa voisivat viettää loppuelämänsä. Tämä malli ei kuitenkaan ota huomioon niitä monenlaisia suhteita, joita ihmisillä todellisuudessa on.

Muut ihmiset luovat odotuksia siitä millainen olisi ihanteellinen kumppani – vanhempien tai kavereiden näkemykset voivat vaikuttaa valintoihin. Onko kumppani tarpeeksi hyvännäköinen? Tunteeko hän oikeita ihmisiä tai harrastaako oikeita asioita?

Jos suhteen osapuolet kokevat olonsa suhteessa hyväksi ja tyytyväiseksi ja ovat siinä omasta tahdostaan, ei ulkopuolisten odotuksille tarvitse antaa painoarvoa. [Seksuaalioikeudet](#) määrittelevät, että jokaisella on oikeus muodostaa sellaisia ihmissuhteita kuin haluaa, kunhan muiden seksuaalioikeudet eivät vaarannu.

Suhteen merkityksen ihmiselle voi määritellä vain hän itse.

Ajatus siitä, että olen jotenkin vääränlainen ja pelko siitä, että onni ei koskaan osu omalle kohdalle on tuttu lähes kaikille. Osa ihmisistä elää elämänsä yksin, omasta tahdosta tai koska sopivaa kumppania ei koskaan löydy, mutta suurin osa ihmisistä muodostaa elämänsä aikana ihmissuhteita.

- Voiko parisuhde olla sellainen, että siinä ei ole seksiä?
- Jos suhteessa on seksiä, onko se aina parisuhde?
- Kun kuljet kadulla, mietitkö koskaan millaisissa suhteissa vastaantulijat ovat?
- Mieti millaisia suhteita lähipiirissäsi on. Millaiset ihmiset ovat löytäneet toisensa, mikä heitä pitää yhdessä?
- Mieti omia asenteitasi: miten suhtaudut esimerkiksi kehitysvammaisten parisuhteisiin tai suhteisiin, joissa on useampi kuin kaksi osapuolta?

Mikä on seksikästä?

Kauneusihanteet vaikuttavat siihen minkä ajattelemme olevan seksikästä. Usein ihastuminen tapahtuu ulkonäön perusteella, mutta seksuaalisen halun syttymiseksi tietynlainen ulkonäkö ei ole tarpeen. Seksuaalisen kiinnostuksen syttymiseen vaikuttavat kaikki aistit, tilanne ja käsitys sekä toisesta ihmisestä että itsestä. Kaikkennäköiset ihmiset voivat olla seksikkäitä ja haluttavia.

Saan olla minä

Tämä teksti on julkaisussa Creative Commons -lisensillä: BY-NC-ND. Maria Brücklund & Seppo-Idiitti.

Nuoruuden ajatellaan usein olevan etsimisen ja kokeilemisen aikaa ja aikuisen tulisi jo tietää, kuka on. Seksuaalinen ja sukupuolinen identiteetti kehittyvät kuitenkin läpi elämän.

Ihmiset määrittellään syntymän yhteydessä tytöiksi tai pojiksi. Jokaisella on kuitenkin sukupuolesta oma, ainutlaatuinen kokemuksensa. Usein ihmisen sukupuoli vastaa syntymässä määritettyä sukupuolta, mutta aina näin ei ole.

Kokemus sukupuolesta voi muuttua elämän aikana. Joillekin sen joustavuus ja muuttuvuus on tärkeää – toisille sukupuoli ylipäätään ei ole tärkeä itseä määrittävä tekijä.

Vaikka kulttuurissamme usein puhutaan vain miehistä ja naisista, sukupuolia ja sanoituksia niille on muitakin ja jotkut eivät määrittele sukupuoltaan ollenkaan. Joku voi määrittellä itsensä esimerkiksi sukupuolettomaksi tai muunsukupuoliseksi.

Jokaisen oma kokemus sukupuolestaan on oikea ja kaikkia ihmisiä tulisi puhutella sellaisilla sukupuolta kuvaavilla sanoilla ja nimillä, jotka he ovat itse valinneet ja kokevat omikseen.

Sukupuolen kohtaaminen

Ihmiset tekevät toisistaan oletuksia esimerkiksi ulkomuodon, pukeutumisen tai äänen perusteella. Sukupuoli ei kuitenkaan ole asia, jonka voisi ulkopuolelta aina päätellä.

Jos toinen ei ota sukupuoltaan itse puheeksi, ainoa tapa saada siitä varmuus on kysyä. Jokaisella on kuitenkin oikeus myös olla määrittelemättä itseään tai pitää sukupuolensa omana tietonaan.

- Mistä tiedän mitä sukupuolta muut ovat?
- Miten reagoin ihmiseen, jonka sukupuolesta en ole varma? Tarvitseeko muiden sukupuolesta olla varma?
- Milloin ja miten kysyä mitä sanoja toinen haluaa itsestään käytettävän?

Osallistuminen Sexpon sarjakuvaprojektin arviointihaastatteluun

Sexpo-säätiön toteuttaman *Yhdessä - sarjakuvia seksuaalisuuden ja ihmissuhteiden kirjosta* -hankkeen yhteydessä järjestetään seksuaalikasvatusmateriaalin arviointitilaisuus ja -haastattelu. Haastattelun aikana tutustutaan projektin sarjakuviin (4 kpl) ja niiden ohessa julkaistavaan syventävään materiaaliin.

Haastattelun tarkoitus on arvioida materiaalin soveltumista ja kiinnostavuutta kohderyhmälle (15-20-vuotiaat) ennen sen julkaisua (4.5.)

Haastattelut nauhoitetaan ja niitä käytetään Sexpon seksuaalikasvatuksen kehittämiseen. Lisäksi haastatteluista saatavaa materiaalia voidaan käyttää sosionomiopiskelija Varpu Löfmanin opinnäytetyössä, jonka aihe on sarjakuviin liittyvän seksuaalikasvatusmateriaalin tuottaminen.

Haastattelut ja niiden raportointi opinnäytetyössä tehdään niin, että haastateltavien henkilöllisyys ei tule ilmi. Nauhoitukset tuhoetaan opinnäytetyön julkaisun jälkeen (arvio julkaisuajankohdasta: syksy 2016). Haastatteluun osallistuminen on vapaaehtoista ja sen voi keskeyttää koska tahansa haastattelun aikana.

Allekirjoittamalla tämän asiakirjan, osallistun haastatteluun ja annan luvan haastattelumateriaalini käyttöön yllä kuvattuihin tarkoituksiin

Päivämäärä ja paikka

Allekirjoitus ja nimenselvennys

Arviointihaastattelun toteuttajan yhteystiedot
Varpu Löfman
Sosionomiopiskelija, Laurea Ammattikorkeakoulu
varpu.lofman (a) student.laurea.fi
050 xxx xxxx